College voor Toetsen en Examens

CONCEPTSYLLABUS LATIJNSE TAAL EN CULTUUR

MET EEN UITWERKING VOOR HET VOORBEELDEXAMEN BIJ HET NIEUWE EXAMENPROGRAMMA

Versie 1, Augustus 2026

INHOUDSOPGAVE

1 LEESWIJZER 3

2 (SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN 4

3 SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN 5

4 LIJSTEN 11
LIJST 1 TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN 11
LIJST 2 REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK 20
LIJST 3 KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN 20
LIJST 4 GEDACHTEFIGUREN 24
LIJST 5 NARRATIEVE MIDDELEN 28
LIJST 6 ARGUMENTATIEVE MIDDELEN 30

5 THEMA'S EN TEKSTEN VOORBEELDEXAMENS 31
A. THEMA'S 31
B. CONTEXT BIJ DE THEMA'S 31
C. AUTEURSINFORMATIE 31
D. GENREKENMERKEN 31
A. THEMA'S 32
B. CONTEXT BIJ DE THEMA'S 40
C. AUTEURSINFORMATIE 41
D. GENREKENMERKEN 42

1 LEESWIJZER

In de syllabus worden de onderdelen van het examenprogramma gespecificeerd die aan het centraal examen zijn toegewezen. De eindtermen uit het examenprogramma zijn opgebouwd uit een doelzin en een uitwerking (‘het gaat hierbij om...’) Elke eindterm is toegewezen aan het centraal examen, het schoolexamen of aan beide. In de syllabi worden specificaties toegevoegd aan de onderdelen die aan het centraal examen of aan het centraal examen/schoolexamen zijn toegewezen, maar alleen indien nodig. Voor het centraal examen zijn de doelzin, de uitwerking (‘het gaat hierbij om...’) en de specificatie het uitgangspunt. De specificatie kan niet los worden gelezen van doelzin en uitwerking. Om deze reden zijn de doelzin en uitwerking ook opgenomen in de syllabus.

In deze syllabus zijn de specificaties opgenomen in de hoofdstukken 3, 4 en 5. Hoofdstuk 3 bevat specificaties van de eindtermen die gelijk blijven over de jaren heen. Hoofdstuk 4 bevat aanvullende specificaties die ook voor langere tijd gelijk blijven. Dit zijn lijsten met taalkundige verschijnselen, begrippen omtrent metriek, figuren en narratieve en argumentatieve middelen. Hoofdstuk 5 beschrijft de thema’s en het pensum en geeft contextinformatie over de gekozen tekst en auteur(s). Deze specificatie wisselt jaarlijks.

Deze syllabus zal in mei 2032 voor het eerst worden geëxamineerd, met andere thema's dan in deze tekst zijn opgenomen. De nu in hoofdstuk 5 uitgewerkte thema's zijn bedoeld ter illustratie en dienen als inhoud bij een voorbeeldexamen dat naar verwachting eind 2027 wordt gepubliceerd op Examenblad.

2 (SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN

Onderstaande tabel bevat het raamwerk met de domeinen en subdomeinen uit het concept-examenprogramma. Er is een verdeling gemaakt van inhouden over het schoolexamen (se) en het centraal examen (ce). De domeinen A, B en C zijn aan beide toegekend.

Domeinindeling	**Titel (sub)domein**	**Toewijzing SE-CE**	
		se	ce
Kerncurriculum			
Domein A	Tekstontsluiting		
Subdomein A1	Tekstbasis	X	X
Subdomein A2	Tekstinterpretatie	X	X
Domein B	Tekst in context	X	X
Domein C	Tekst vanuit later perspectief		
Subdomein C1	Receptie	X	X
Subdomein C2	Actualisatie	X	X
Domein D	Tekst en leerling		
Subdomein D1	Persoonlijke reflectie	X	
Subdomein D2	Intercultureel bewustzijn	X	
Keuzedomeinen			
Domein E	Cultuurbeschouwing	X	
Domein F	Literatuurbeschouwing	X	
Domein G	Receptie	X	
Domein H	Taalbeschouwing	X	
Domein I	Vertaalkunde	X	

3 SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN

DOMEIN A TEKSTONTSLUITING

Subdomein A1 tekstbasis

Eindterm 1
De leerling geeft informatie weer zoals deze expliciet in de tekst staat. (B)

Het gaat hierbij om:

- weergeven van expliciet uitgedrukte informatie op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau;
- weergeven van expliciet uitgedrukte tekstverbanden;
- benoemen van expliciet uitgedrukte informatie in vergelijking met een ander tekstgedeelte of met een andere bron.

Specificatie:
Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 4 Lijsten* bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- de expliciete inhoud weergeven van een ongeziene Latijnse tekst door middel van een globale weergave;
- begripsvragen beantwoorden over de expliciete inhoud van een ongeziene Latijnse tekst;
- een vertaling van een ongeziene Latijnse tekst noteren die de expliciete informatie in de brontekst weergeeft;
- een vertaling van een ongeziene Latijnse tekst noteren die recht doet aan talige keuzes in de brontekst.

Eindterm 2
De leerling benoemt metrische verschijnselen, klankfiguren en woord- en zinsfiguren in de tekst en toont deze aan. (B)

Het gaat hierbij om:
- benoemen van metrische verschijnselen, klankfiguren en woord- en zinsfiguren;
- scanderen;
- citeren van klankfiguren en woord- en zinsfiguren.

Specificatie:
Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 4 Lijsten* bekend verondersteld, voor zover relevant voor de vastgelegde auteur.

Subdomein A2 tekstinterpretatie

Eindterm 3
De leerling toont inzicht in de impliciete tekstinhoud. (B)

Het gaat hierbij om:
- verbinden van expliciete informatie in de tekst met talige en contextuele informatie, op woord-, zins- en alineaniveau;
- weergeven in woord en beeld van impliciete tekstinhoud en tekstverbanden;
- uitleggen van beelden, emoties, ideeën en culturele concepten in de tekst;
- uitleggen van gedachtefiguren en ambiguïteit;
- uitleggen van impliciete tekstinhoud op basis van genrekenmerken.

Specificatie:
Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 4 Lijsten* en *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:
- impliciete inhoud weergeven van een ongeziene Latijnse tekst door middel van het beantwoorden van begripsvragen, een globale weergave en het maken van een schematische weergave van de tekst;
- een vertaling van een ongeziene Latijnse tekst noteren die recht doet aan impliciete tekstinhoud;
- ambiguïteit in een ongeziene Latijnse tekst expliciteren door meerdere mogelijke betekenissen op woord-, zins- en alineaniveau te noteren.

Eindterm 4
De leerling toont inzicht in het verband tussen vorm en inhoud van de tekst. (B)

Het gaat hierbij om:
- uitleggen hoe het gebruik van literaire middelen op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau met de inhoud samenhangt;
- uitleggen hoe de compositie op zins-, alinea- en tekstniveau met de inhoud samenhangt;
- uitleggen hoe genrekenmerken met de inhoud samenhangen.

Specificatie:
Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 4 Lijsten* en *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- een verband leggen tussen de inhoud van een ongeziene Latijnse tekst en keuzes met betrekking tot het metrum, stilistische figuren, verteltechnieken, de structuur en het genre van de tekst.

Eindterm 5
De leerling beargumenteert op basis van vorm en inhoud een interpretatie van de tekst als geheel. (B)

Het gaat hierbij om:
- onderbouwen van een eigen interpretatie met argumenten gebaseerd op tekstinhoud, literaire middelen, compositie en genre;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie door anderen.

Specificatie:
Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van een ongeziene Latijnse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 4 Lijsten* en *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld.

Eindterm 6
De leerling toont inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van analoge en digitale bronnen en hulpmiddelen en gebruikt deze kritisch. (B)

Het gaat hierbij om:
- doelgericht gebruiken van analoge en digitale bronnen en hulpmiddelen;
- verwerken van analoge en digitale informatie en daaruit beredeneerde conclusies trekken;
- evalueren van relevantie, betrouwbaarheid en bruikbaarheid, en van analoge en digitale bronnen en hulpmiddelen.

Specificatie
Deze eindterm wordt niet getoetst in het centraal examen.

DOMEIN B TEKST IN CONTEXT

Eindterm 7
De leerling toont binnen het thema inzicht in de tekst in vergelijking met bronnen uit en over de oudheid. (B)

Het gaat hierbij om:
- uitleggen hoe het thema in de tekst, in andere bronnen uit de oudheid en in bronnen over de oudheid aan de orde komt;
- vergelijken van uitwerkingen van het thema in de tekst en in andere bronnen;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.
- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook bronnen die in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* genoemd worden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

Eindterm 8
De leerling beargumenteert een thematische interpretatie van de tekst op basis van bronnen uit en over de oudheid. (B)

Het gaat hierbij om:
- onderbouwen van een eigen thematische interpretatie met argumenten gebaseerd op andere bronnen uit en over de oudheid;
- beargumenteerd reageren op een thematische interpretatie door anderen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.
- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook bronnen die in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* genoemd worden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

DOMEIN C TEKST VANUIT LATER PERSPECTIEF

Subdomein C1 Receptie

Eindterm 9
De leerling toont binnen het thema inzicht in de tekst in vergelijking met receptiebronnen. (B)

Het gaat hierbij om:
- uitleggen hoe het thema in de tekst en in receptiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken van uitwerkingen van het thema in de tekst en in receptiebronnen;

- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.

- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook bronnen die in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* genoemd worden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

Eindterm 10
De leerling beargumenteert een thematische interpretatie van de tekst op basis van receptiebronnen. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderbouwen van een eigen thematische interpretatie met argumenten gebaseerd op receptiebronnen;
- beargumenteerd reageren op een thematische interpretatie door anderen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.

- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook bronnen die in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* genoemd worden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

Subdomein C2 Actualisatie

Eindterm 11
De leerling toont binnen het thema inzicht in de tekst in vergelijking met actualisatiebronnen. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst en in actualisatiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken van uitwerkingen van het thema in de tekst en in actualisatiebronnen;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.

- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

Eindterm 12

De leerling beargumenteert een thematische interpretatie van de tekst op basis van actualisatiebronnen. (B)

Het gaat hierbij om:

- onderbouwen van een eigen thematische interpretatie met argumenten ontleend aan actualisatiebronnen;
- beargumenteerd reageren op een thematische interpretatie door anderen.

Specificatie:
Voor deze eindterm wordt de informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* bekend verondersteld. Deze eindterm wordt getoetst aan de hand van de geziene Latijnse teksten, een ongeziene Latijnse tekst en aanvullende bronnen.

- De geziene Latijnse teksten zijn vastgelegd in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*. Ze worden op het examen aangeboden in het Latijn. Daarbij worden aanvullende bronnen binnen het thema van de tekst aangeboden.
- De ongeziene Latijnse tekst komt uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur. Deze tekst heeft een nieuw thema. Ook binnen het nieuwe thema worden aanvullende bronnen aangeboden.

4 LIJSTEN

Lijst 1 Taalkundige verschijnselen
Lijst 2 Regels en begrippen metriek
Lijst 3 Klank-, woord- en zinfiguren
Lijst 4 Gedachtefiguren
Lijst 5 Narratieve middelen
Lijst 6 Argumentatieve middelen

LIJST 1 TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN

De lijst hieronder bevat taalkundige verschijnselen die leerlingen moeten kennen en die niet geannoteerd worden. De lijst hanteert de terminologie die ook bij het centraal examen gehanteerd wordt.

Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen is een technische term gebruikt, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen om twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven met een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de toets wordt ervan uitgegaan dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet hoeven te worden opgezocht. Daarom zijn ze hier opgenomen. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag niet geconcludeerd worden dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de toets.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (in het Nederlands)
Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:
1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, 13e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in bovenstaande lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling die aansluit bij die van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur/vertaler aangehouden.
Kandidaten moeten daarom op de hoogte zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

DEEL A VORMLEER

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:
- a-stammen;
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*;
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*;
- u-stammen, exclusief het onzijdig;
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:
- mannelijk op *–or*;
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*;

– onzijdig op *-us* en *-men*.

De vocativus, inclusief het type *fili*.

Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van zelfstandige naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *hostis*) wordt altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:
– o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser;*
– medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.
De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.
De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.
Voor de accusativus meervoud mannelijk/vrouwelijk van bijvoeglijke naamwoorden van de derde declinatie op *-is* (type *gravis*) wordt altijd de uitgang *-es* afgedrukt, ook wanneer de aanbevolen editie de uitgang *-is* heeft.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.
De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.
De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostri*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:
– a-stammen
– e-stammen
– i-stammen
– medeklinkerstammen
– gemengde stammen

Actief, passief en (semi)deponens.
Indicativus en coniunctivus.
Imperativus tweede persoon (exclusief de zogenoemde imperativus futurum [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert ook dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).
Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:
– de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief;
– het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief;
– het gerundium;
– het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:
- velle, nolle;
- esse, posse, fieri;
- ire en ferre, inclusief de samenstellingen met voorzetsels;
- de onvolledige werkwoorden: memini en odi;
- de semi-deponentia audere en solere;
- de vormen: inquit en ait.

Perfectum actief:
- -vi
- -ui
- -i, -si, -xi, -psi
- uitgang -ēre in plaats van -ērunt
- klankverandering
- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:
- -tus
- -sus

Het perfectum en plusquamperfectum kennen verkorte vormen, waarbij -vi of -ve achter de stam ontbreken.

DEEL B SYNTAXIS

1 Congruentie

Het begrip *congruentie* / *congrueren met*.

Congruentieregels met betrekking tot:
- onderwerp - persoonsvorm;
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde;
- Bijstelling;
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord;
- bijvoeglijke bepaling;
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:
- onderwerp/subject;
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:
- bijvoeglijke bepaling, met name de vier hieronder genoemde mogelijkheden:
  - genitivus possessivus;
  - genitivus partitivus;
  - genitivus subiectivus;
  - genitivus obiectivus;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- causa + genitivus.

Dativus:
- meewerkend voorwerp;
- de handelende persoon bij het gerundivum;
- de bezitter bij het werkwoord *esse;*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- als aanvulling bij werkwoorden.

Accusativus:
- lijdend voorwerp / object;
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand;
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*;
- als aanvulling bij werkwoorden (bijvoorbeeld met een dubbele accusativus);
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i.;
- accusativus respectus;
- na voorzetsels.

Ablativus:
- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat, verwijdering en vergelijking;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- in de ablativus absolutus constructie;
- na voorzetsels.

Vocativus:
- aanspreekvorm

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen 'tamelijk' en 'te'.
Het gebruik van quam dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.
Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen '-ste' en 'zeer'.
Het gebruik van quam met een overtreffende trap: 'zo ... mogelijk'.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.
Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.
De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen *overgankelijk/transitief* en *onovergankelijk/intransitief*.
De begrippen *directe* en *indirecte rede*.
Het begrip *(semi)deponens*.

Gebruik van de tijden:
- Het praesens (kernbetekenis: gelijktijdig aan het heden)

  In een verhalende passage kan het praesens gebruikt worden om een gebeurtenis uit het verleden aan te duiden (praesens historicum).
- Het imperfectum (kernbetekenis: gelijktijdig aan een moment (of een periode) in het verleden)

In een verhalende passage duidt een imperfectum meestal een voortdurende situatie in het verhaal aan. Soms blijkt uit het vervolg van het verhaal dat deze situatie 'mislukt' of niet tot een einde gebracht wordt (poging). Het imperfectum wordt ook gebruikt om kenmerken van personen of dingen uit het verleden te beschrijven. Voorbeelden zijn een beschrijving van de achtergrond waartegen het verhaal zich afspeelt of een gewoonte van een persoon uit het verleden.
- Het perfectum (kernbetekenis: voortijdig aan het heden)
  In een verhalende passage duidt een perfectum een gebeurtenis in het verhaal aan.

Modus coniunctivus
- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden;
- in conditionele bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden;
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend;
- in de indirecte vraag;
- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*;
- in bijzinnen van de indirecte rede.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met quia en quod worden ingeleid (subjectieve reden), wordt niet bekend verondersteld.

Infinitivus
- de begrippen *gelijktijdig(heid)*, *voortijdig(heid)* en *natijdig(heid);*
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

- participiumbijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt;
- in de ablativus absolutus;
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis;
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (coniugatio periphrastica);
- het dominant gebruik van het participium.

Gerundium

Gerundivum
- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling van *kunnen* en (in geval van ontkenningen) *mogen*;
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zogenoemde gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne* ... *an*.

DEEL C STAMTIJDEN

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecidi	casum*
caedo	cecidi	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudo	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	-
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	-
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-
iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	-
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-

nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pello	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexi	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	rui	rutum*
scribe	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*
tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	-
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	-
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum

proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

LIJST 2 REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK

Metra De leerling wordt geacht een dactylische hexameter en een dactylische pentameter te kunnen scanderen. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, pentameter, (elegisch) distichon.

Prosodie Bij naamwoorden van de eerste declinatie eindigt de nominativus enkelvoud op een korte *-a*; de ablativus enkelvoud op een lange *-a*. Bij onzijdige

Elisie Als een woord op een klinker of een *-m* eindigt en het volgende woord met een klinker of *h-* begint, valt in de uitspraak en in de metriek de slotklinker van het eerste woord weg, evenals de eventueel aanwezige *-m*.

Illa redit **iuvenemque oculis** animoque requirit.

Zij komt terug en zoekt de jongen met haar ogen en haar hart.
Ovidius, *Metamorphosen* 4.129

Mogelijke metrische effecten
a) De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid uitdrukken.

Parent ambo baculisque levati
nituntur longo vestigia ponere clivo.

Beiden gehoorzamen en leunend op hun stok
doen ze hun best de lange helling te beklimmen.
Ovidius*, Metamorphoses* 8.697

(Twee bejaarde mensen beklimmen op bevel van de goden een heuvel.)

b) De aanwezigheid van veel dactyli kan opwinding, luchtigheid of snelheid uitdrukken.

Quadripedante putrem sonitu quatit ungula campum.

De paardenhoef raakt met viervoetig geluid de zandige vlakte.
Vergilius, *Aeneis* 8.596

NB De begrippen *cesuur* en *synizese* worden niet bekend verondersteld.

LIJST 3 KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje **l**eerde **L**otje **l**open **l**angs de **l**ange **L**indenlaan

magno cum **m**urmure **m**ontis

met luid gerommel van de berg
Vergilius*, Aeneis* 1.55

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel
dag brood op de tafel

dag visserke-vis met de pijp
P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos

Hij lijkt mij gelijk te zijn aan een god,
hij (lijkt mij), als men dit mag zeggen, de goden te overtreffen
Catullus*, Carmina* 51.1-2

NB De betreffende tekstelementen hoeven niet in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Quis nunc te adibit? **Cui** videberis bella?
Quem nunc amabis? **Cuius** esse diceris?
Quem basiabis? **Cui** labella mordebis?

Wie zal er nu naar je toe komen? **Wie** zal jou mooi vinden?
Wie zul je nu liefhebben? **Van wie** zal men zeggen dat je bent?
Wie zul je kussen? **Wie** zul je in de lippen bijten?
Catullus, *Carmina* 8.15-18

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water** en **vuur**.

alieni adpetens, **sui** profusus

belust op **andermans** vermogen, verkwistend met **zijn eigen** vermogen
Sallustius*, De coniuratione Catilinae* 5

Asyndeton De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.

Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers, Boeginees, Battaks.
Multatuli*, Max Havelaar*

retia rara, plagae, lato venabula ferro

wijdmazige netten, strikken, breedpuntige speren.
Vergilius, *Aeneis* 4.131

Een vertaler kan ervoor kiezen een verondersteld verband tussen de tekstelementen expliciet te maken. Bijvoorbeeld:

Navem in conspectu nullam, tres litore cervos
prospicit errantes.

Nergens ontwaarde hij een schip, <maar> hij zag op het strand <wel> drie herten zwerven.
Vergilius, *Aeneis* 1.184-185

Chiasme De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.

Op het centraal examen moeten de vier tekstelementen die het chiasme vormen als volgt worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).

laat mij **je gezicht** (a) zien, laat mij **je stem** (b) horen,
want zoet is **je stem** (b) en **je gezicht** (a) is bekoorlijk.
Bijbel, *Hooglied* 2:14b

Aenean **fundantem** (a) **arces** (b) ac **tecta** (b) **novantem** (a)
conspicit**.**

Hij ziet Aeneas **funderingen leggen voor** (a) **vestingen** (b) en **huizen** (b)
bouwen (a).
Vergilius*, Aeneis* 4.260-261

Dichterlijk meervoud (alleen bij poëzie)
Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

nudaque marmoreis percussit **pectora** palmis.

Hij sloeg met marmerwitte handen op zijn ontblote **borst**.
Ovidius, *Metamorphoses* 3.481

Enjambement (alleen bij poëzie)
Het doorlopen van een zin of zinsdeel voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de zin of het zinsdeel op de volgende regel staan.

Serius egressus vestigia vidit **in alto**
pulvere certa ferae.

Te laat weggegaan zag hij in het diepe
stof de onmiskenbare sporen van een wild dier.
Ovidius, *Metamorphoses* 4.105-106

Hypallage Een bijvoeglijk naamwoord congrueert met een ander zelfstandig naamwoord dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken** licht om in te dwalen.
Ida Gerhardt, *Tussenuur*

altae moenia Romae

de muren van het **hoge** Rome
Vergilius, *Aeneis* 1.7

Hyperbaton De uiteenplaatsing van woorden die een woordgroep vormen; de eenheid wordt onderbroken door een tekstelement dat niet bij de woordgroep hoort.

Ante volat comitique timet velut ales ab **alto**
quae teneram prolem produxit in aera **nido**.

Hij vliegt voorop en hij is bezorgd voor zijn metgezel, zoals een vogel die zijn tere jong uit **het hoge nest** laat vliegen.
Ovidius, *Metamorphosen* 8.213-214

NB In collocaties als ***magno*** *cum* ***murmure*** (‘met zwaar gedreun’, Vergilius, *Aeneis* 1.55) en ***commixtis*** *igne* ***tenebris*** (‘met vuur vermengde duisternis’, Vergilius, *Aeneis* 8.255) is geen sprake van hyperbaton. De onderbrekende elementen (*cum*, *igne*) maken namelijk deel uit van de woordgroep.

Litotes De ontkenning van een begrip om het tegendeel te benadrukken.

Dat is niet helemaal het juiste antwoord.
(De docent bedoelt dat het antwoord helemaal onjuist is.)

Haec enim senatus consulta **non ignoro** ab amicissimis eius, cuius de honore agitur, scribi solere.

Ik ben er niet onwetend van (= ik weet heel goed) dat deze senaatsbesluiten altijd geschreven worden door de beste vrienden van degene wiens eer op het spel staat.
Cicero*, Epistulae ad Familiares* 15.6

Parallellisme
De onderdelen van twee of meer grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen staan in dezelfde volgorde.

Op het centraal examen moeten de tekstelementen die het parallellisme vormen als volgt te worden genoteerd: … (a) … (b) … (a) … (b).

Daar (a) **gaat ze** (b), **en zoveel schoonheid** (c) **heb ik nooit verdiend** (d). /
Daar (a) **staat ze** (b), **en zoveel gratie** (c) **heb ik nooit gezien** (d).
Clouseau, *Daar gaat ze*

qui armati **senatum** (a) **obsederint** (b), **magistratibus** (a) **vim attulerint** (b), **rem publicam** (a) **oppugnarint** (b)

die gewapend de senaat hebben bezet, de magistraten hebben mishandeld, de republiek hebben aangevallen
Cicero*, Pro Caelio* 1

Pleonasme Het aan een begrip toekennen van een kwalificatie die al in het begrip zelf besloten ligt.

een potentiële kans

deorum immortalium

onsterfelijke goden
Cicero, *Pro Sexto Roscio* 29

Polysyndeton
Twee of meer tekstelementen binnen een zin zijn aan elkaar verbonden door evenveel nevenschikkende voegwoorden. Bij drie of meer tekstelementen kan bij het eerste tekstelement het voegwoord ontbreken.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet
Joost van den Vondel, *Palamedes* 1

Et placet **et** video

En hij bevalt mij **én** ik zie hem
Ovidius*, Metamorphoses* 3.446

Laudat digitos**que** manus**que**
bracchia**que et** nudos media plus parte lacertos.

Hij prijst **én** haar vingers **én** haar handen **én** haar onderarmen **én** haar voor meer dan de helft ontblote bovenarmen.
Ovidius, *Metamorphoses* 1.500-501

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en **voor niks**

Domum meam maioribus praesidiis **munivi** atque **firmavi**.

Ik heb mijn huis met grotere wachtposten **beveiligd** en **versterkt**.
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.10

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

castus et **sanctus** et **diis simillimus** princeps

een **vrome** en **heilige** en **zeer op de goden lijkende** keizer
Plinius Minor, *Panegyricus* 1

LIJST 4 GEDACHTEFIGUREN

Afgebeelde Zie Vergelijking.

Beeld Zie Vergelijking.

Climax Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen
Rhijnvis Feith*, Nieuwjaarslied*

Hic sunt (…) qui **de nostro omnium interitu**, qui **de huius urbis** atque adeo **de orbis terrarum exitio** cogitent.

Hier bevinden zich (...) degenen die zinnen op **de dood van ons allen, op de ondergang van deze stad**, ja, **van de hele wereld.**
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.9

Eufemisme De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

De dierenarts heeft onze hond laten **inslapen**.

Qui nunc **it per iter tenebricosum**
illuc, unde negant redire quemquam.

Hij **gaat** nu **langs de weg vol duisternis**
naar daar, waarvandaan niemand, zo zegt men, terugkomt.
Catullus, *Carmina* 3

Hyperbool Overdrijving.

instar montis equum

een paard **zo groot als een berg**
Vergilius, *Aeneis* 2.15

Metafoor De vervanging van een begrip door een begrip dat daar een gelijkenis mee vertoont. Het verschil met de gedachtefiguur **Vergelijking** is dat bij een metafoor alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.)

Hij woont in een **zwijnenstal**.

At regina gravi iamdudum **saucia** cura
vulnus alit venis et caeco carpitur **igne**.

Maar de koningin, al lang **gewond** door hevige liefde, voedt de **wond** met haar bloed en wordt verteerd door onzichtbaar **vuur**.
Vergilius, *Aeneis* 4.1-2

Metonymia De vervanging van een begrip door een begrip dat daarmee te maken heeft.

- een abstract in plaats van een concreet begrip (**Abstractum pro concreto**)

  cum **desiderio** meo nitenti
  carum nescioquid lubet iocari

  wanneer mijn stralende **verlangen** (= degene naar wie ik verlang) een leuk
  spelletje wil spelen
  Catullus, *Carmina* 2.5-6

- de naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer

  Cererem corruptam undis

  Ceres, die (= het graan, dat) bedorven was door het water
  Vergilius*, Aeneis* 1.177

- het materiaal van een voorwerp in plaats van het voorwerp zelf

  inutile **ferrum** cingitur

  hij hangt zijn nutteloze **ijzer** *(= zwaard)* aan zijn zijde
  Vergilius*, Aeneis* 2.510-511

  (De oude Priamus bewapent zich tijdens de inname van Troje.)

- een deel in plaats van het geheel (**Pars pro toto**)

  quaerenti et **tectis** urbis sine fine ruenti

  zoekend en eindeloos langs de **daken** (= huizen) van de stad stormend
  Vergilius*, Aeneis* 2.771

Paradox Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Schrijven is schrappen.

Cum tacent, clamant.

Doordat ze zwijgen, schreeuwen ze luid.
Cicero, *Oratio in Catilinam* 1.21

Cicero bedoelt dat de senatoren door te zwijgen juist heel goed duidelijk maken dat ze Catilina veroordelen.

Personificatie
Levenloze voorwerpen of abstracties worden voorgesteld als levende wezens of krijgen eigenschappen daarvan toebedeeld.

Het licht **begint te wandelen** door het huis
en **raakt de dingen aan**.
Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

Silent enim leges inter arma.

Tijdens een oorlog **zwijgen** de wetten immers.
Cicero, *Pro Milone* 11

Punt van overeenkomst
Zie vergelijking.

Retorische vraag
Een vraag waarbij het niet de bedoeling is van de vragensteller dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?
Bill Gates

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?

Hoe lang nog, Catilina, zul jij misbruik maken van ons geduld?
Cicero*, Oratio in Catilinam* 1.1

Sententia Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

homines, dum docent, discunt.

mensen leren, terwijl zij les geven.
Seneca*, Epistulae Morales ad Lucilium* 7.8

Tertium comparationis
Zie vergelijking.

Vergelijking Een begrip wordt vergeleken met een ander begrip (met gebruik van ‘als’, ‘zoals’, ‘gelijk aan’, etc.)

Een vergelijking bestaat uit drie elementen:
1. **afgebeelde**: het begrip dat met iets anders vergeleken wordt;
2. **beeld**: het begrip waarmee het afgebeelde vergeleken wordt;
3. **tertium comparationis** / **punt van overeenkomst**: het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen.

De jongen werd zo rood als een kreeft.

afgebeelde: de jongen

beeld: de kreeft
tertium comparationis / punt van overeenkomst: de roodheid

visa fugit nymphe, veluti perterrita fulvum
cerva lupum

Nu ze gezien is, vlucht de nimf, zoals een geschrokken hinde vlucht voor een bruine wolf
Ovidius, *Metamorphoses* 11.771-772

afgebeelde: de nimf
beeld: de hinde
tertium comparationis / punt van overeenkomst: het (angstig) vluchten

LIJST 5 NARRATIEVE MIDDELEN

Alwetende verteller

Een vertellende instantie die complete kennis heeft van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal.

Apostrofe Iemand spreekt een ding of begrip aan, of een personage dat niet bij hem of haar aanwezig is.

Quis tibi tum, **Dido**, cernenti talia sensus?

Hoe was je er toen aan toe, **Dido**, toen je dergelijke dingen zag?

Vergilius*, Aeneis* 4.408

(De verteller Vergilius spreekt een personage aan.)

'Invide' dicebant '**paries**, quid amantibus obstas?'

'**Muur**', zeiden ze, 'die ons niets gunt, waarom sta jij geliefden in de weg?'
Ovidius, *Metamorphoses* 4.73

Dramatische ironie

Een of meer personages hebben minder kennis van de situatie dan de lezer/toehoorder.

Quisquis es, huc exi! Quid me, puer unice, fallis
quove petitus abis? Certe nec forma nec aetas
est mea, quam fugias.

Wie je ook bent, kom hier! Waarom houd je me voor de gek, unieke jongen? Of waar ga je heen terwijl ik naar je verlang? Het is zeker niet mijn schoonheid of mijn leeftijd waar je voor vlucht.
Ovidius*, Metamorphoses* 3.454-456

(Narcissus spreekt tegen zijn eigen spiegelbeeld in het wateroppervlak, dat telkens verdwijnt als hij het aan wil raken.)

Prospectie (flashforward)

De verteller of een personage verwijst naar latere gebeurtenissen.

Dedit oscula nato
non iterum repetenda suo.

Hij gaf zijn zoon kussen **die niet opnieuw gegeven zouden worden**.
Ovidius*, Metamorphoses* 8.211-212

(Daedalus kuste zijn zoon Icarus voordat ze wegvlogen van Kreta. Icarus zou tijdens de vlucht omkomen.)

Retrospectie (flashback)

De verteller of een personage verwijst naar eerdere gebeurtenissen.

Stipes erat quem, cum partus enixa iaceret
Thestias, in flammam triplices posuere sorores.
(...)
Ille diu fuerat penetralibus abditus imis
servatusque tuos, iuvenis, servaverat annos.

Er was een stuk hout dat de drie schikgodinnen in het vuur hadden gelegd, toen de dochter van Thestius in het kraambed lag.
(...)
Dat had lang achter in een diepe kast verborgen gelegen en doordat het bewaard was, had het jou al die jaren bewaard, jongen.
Ovidius*, Metamorphoses* 8.451-452; 458-459

Ringcompositie

Afbakening van een tekstgedeelte door aan het einde een tekstelement uit het begin (al dan niet letterlijk) te herhalen.

Haec tum multiplici populos sermone replebat
(…)
Haec passim dea foeda virum diffundit in ora.

Zij vulde toen de volkeren met veelsoortige praatjes
(…)
Dit soort dingen verspreidde de vuile godin overal in de monden van de mensen.
Vergilius, *Aeneis* 4.189 en 195

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal gepresenteerd krijgen; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo De verhouding tussen verteltijd (de tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen) en vertelde tijd (de tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen).

Versnelling: de verteltijd is korter dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt.
Vertraging: de verteltijd is langer dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp.

LIJST 6 ARGUMENTATIEVE MIDDELEN

A-fortiori-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een sterker voorbeeld aan te halen.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Nam tu quoque, qui consulis, diu an consuleres cogitasti: quanto magis hoc mihi faciendum est, cum longiore mora opus sit ut solvas quaestionem quam ut proponas?

Want ook jij, die mij om raad vraagt, hebt lang nagedacht of je me wel om raad moest vragen. Des te meer moet ik er goed over nadenken, omdat het geven van een oplossing meer tijd vergt dan het stellen van een vraag.
Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 48.1

Analogie-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een vergelijkbare situatie aan te halen.

Ut igitur Athenas et Lacedaemonem Atheniensium Lacedaemoniorumque causa putandum est conditas esse, omniaque quae sint in his urbibus eorum populorum recte esse dicuntur, sic quaecumque sunt in omni mundo deorum atque hominum putanda sunt.

Zoals we kunnen veronderstellen dat Athena en Sparta gesticht zijn vanwege de Atheners en Spartanen, en dat men terecht veronderstelt dat alles wat zich in die steden bevindt, eigendom van die volken is, zo mag men veronderstellen dat alles wat er in het hele universum bestaat, eigendom van goden en mensen is.
Cicero*, De natura deorum* 2.154

Autoriteitsargument

Het verdedigen van een bewering/stelling door te verwijzen naar de mening van een belangrijk persoon of personen.

Nam ut visum est maioribus nostris, 'sera parsimonia in fundo est'.

Want, zoals onze voorouders al vonden, ‘op de bodem is zuinigheid te laat.’
Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium* 1.4

Fictieve uitspraak

Het zelf onder woorden brengen van een mogelijke reactie of tegenwerping om daar op voorhand op in te kunnen gaan.

Dicet aliquis, “quid mihi prodest philosophia, si fatum est?”

Nu zal iemand opmerken: “Wat heb ik aan filosofie als het noodlot bestaat?”
Seneca*, Epistula ad Lucilium* 16.4

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen): een algemene (premisse maior) en een specifieke (premisse minor).

premisse maior	Alle mensen zijn sterfelijk.
premisse minor	Socrates is een mens.
conclusie	Socrates is sterfelijk.

5 THEMA'S EN TEKSTEN VOORBEELDEXAMENS

De syllabus schrijft per jaar twee tot drie thema's voor. Deze syllabus bevat voorbeeldthema's waarbij een voorbeeldexamen Latijnse Taal en Cultuur zal worden ontwikkeld. De structuur van het hoofdstuk is als volgt:

A. THEMA'S
Overzicht van de thema's. Daarna wordt per thema het volgende gespecificeerd:

Inleiding op het thema
Een korte toelichting op het thema.

Primaire bronnen bij het thema
De teksten uit de Oudheid die leerlingen in de brontaal en in vertaling bestuderen bij het thema.

Receptiebronnen bij thema en tekst
Receptiebronnen die de primaire bronnen binnen het thema recipiëren. Deze bekend veronderstelde receptiebronnen kunnen op het centraal examen worden bevraagd. Op het examen moet de leerling de bron kunnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt.

Actualisatiebronnen bij het thema
Het kiezen van specifieke actualisatiebronnen is aan het bevoegd gezag; hier worden in de themabeschrijving in het kort mogelijke richtingen voor aangegeven. Het examen bevat ongeziene actualisatiebronnen.

Secundaire bronnen
De secundaire bronnen die leerlingen bij een thema bestuderen. Secundaire bronnen worden niet elk jaar voorgeschreven.

B. CONTEXT BIJ DE THEMA'S
Deze paragraaf bevat de bekend veronderstelde

- cultuurhistorische concepten;
- personen, plaatsen en gebeurtenissen;
- standpunten uit de oudheid over het thema.

C. AUTEURSINFORMATIE
Bekend veronderstelde informatie over de auteur(s) en werken.

D. GENREKENMERKEN
Bekend veronderstelde informatie over het genre.

A. THEMA'S

In de voorbeeldsyllabus Latijnse Taal en Cultuur zijn drie thema's voorgeschreven.

- Thema 1: Wat moet je doen in een crisissituatie en bij tegenslag?
- Thema 2: Wat doe je met je tijd?
- Thema 3: Kan geweld ook vermaak zijn?

THEMA 1: WAT MOET JE DOEN IN EEN CRISISSITUATIE EN BIJ TEGENSLAG?

Inleiding op thema 1

Mensen krijgen in hun leven te maken met crises en tegenslagen. Deze kunnen leiden tot angst of stress. Volgens een modern inzicht schiet het lichaam bij groot gevaar in een stand om te vechten, te vluchten of te verstijven (*fight, flight, freeze*). Hoe moet je als mens met deze hevige emoties en instinctieve reacties omgaan? Ook in de oudheid werd volop hierover nagedacht, en niet alleen door filosofen. Calamiteiten werden soms toegeschreven aan de wil van de goden. Met offers werd geprobeerd de goden te verzoenen. Door filosofen werd juist gezocht naar rationele en 'wetenschappelijke' verklaringen. Beide benaderingen komen naast elkaar in dezelfde teksten voor.

Een van de bekendste crises uit de oudheid is de uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus. Enkele decennia na de ramp heeft Plinius Minor twee brieven aan de historicus Tacitus geschreven waarin hij beschrijft hoe zijn oom Plinius Maior (6.16) en hijzelf (6.20) met die uitbarsting zijn omgegaan. De houding van zijn oom, die kalm blijft, het gevaar niet schuwt en mensen probeert te redden, is volgens Plinius Minor bewonderenswaardig. De oom wordt in brief 6.16 neergezet als een held. Plinius Minor vertelt ook over zijn eigen reactie op de ramp, in brief 6.20. De manier waarop hij destijds zelf reageerde, lijkt in hoge mate op die van zijn oom. Hun beider reactie sluit aan bij de filosofie van de Stoa: de mens heeft geen invloed op wat hem overkomt, maar kan wel beslissen hoe met de situatie om te gaan. Tegelijkertijd lezen we hoe anderen in de omgeving van de beide Plinii met de crisissituatie omgaan. Plinius Minor ziet zijn oom (en ook zichzelf) als positief voorbeeld, maar er zijn ook mensen die daar vraagtekens bij zetten.

In andere brieven schrijft Plinius over overstroming en ziekte. Een vriend is wellicht in nood door de overstroming van de Aniene. In zijn onzekerheid over diens lot schrijft Plinius hem een zeer bezorgde brief. Een vergelijkbare reactie van Plinius is ook te zien in de brief over Fannia. We lezen bovendien hoe Fannia zelf omgaat met de ziekte van een Vestaalse maagd en hoe zij met haar eigen ziekte omgaat, nadat ze besmet is. Plinius bewondert Fannia's standvastigheid.

Naar aanleiding van een aardbeving in Campanië schrijft Seneca dat mensen bang worden door ongewone gebeurtenissen waarvan zij de oorzaak niet kennen. Dergelijke natuurverschijnselen worden echter niet veroorzaakt door woede van de goden, zo zegt hij. Het is beter je tijd te besteden aan onderzoek naar de oorzaken. Want als je kennis hebt, hoef je niet bang te zijn.

In zijn verslag van de pest in Athene schrijft Thucydides dat de bevolking zich in eerste instantie tot de goden richt met gebeden en offers. Wanneer dit geen effect heeft, groeit de wanhoop over de vele doden. Wie aanspraak maakt op moed (aretè) en zijn reputatie wil beschermen (aischynè) probeert nog anderen te helpen, maar sterft vaak ook zelf. Deze uitzichtloze situatie leidt tot het opgeven van godenverering en rituelen, wat uitloopt op nog grotere wetteloosheid. Mensen genieten van het moment, omdat het lot onverwacht kan toeslaan. Zij lieten zich niet weerhouden door vrees voor de goden of menselijke wetten.

Epicurus signaleert dat veel mensen (de massa) rampen en zegeningen toeschrijven aan de goden. Hij roept de lezer op te bedenken dat de dood niet iets is wat ons betreft. 'Wanneer wij er zijn, is de dood er niet, en wanneer de dood er is, zijn wij er niet.' Daarom moet men niet bang zijn te sterven of ervoor wegvluchten. Tegelijkertijd is het ook niet erg om te leven.

Onderliggende vragen bij dit thema zijn:

- Wat is (moreel) juist gedrag in een crisissituatie? In hoeverre moet je je opofferen voor anderen?
- Welke rol spelen emoties in zo'n situatie? Kun je die of zelfs móet je die tegengaan?

- Wat is de invloed van anderen (zowel naasten als de massa) op jouw eigen houding? Wanneer moet je je laten leiden door anderen en wanneer juist niet?
- Helpt het om je te richten op hogere machten (zoals goden) in een crisissituatie?
- Helpt het om je te richten op kennis/wetenschap in een crisissituatie?

Primaire bronnen bij thema 1

In het Latijn

Tekst	**Inhoud en relatie tot thema**
Plinius *Ep.* 6.16.7-20 (*Magnum … defuncto similior*)	Uitbarsting Vesuvius: Plinius beschrijft hoe zijn oom, hijzelf, zijn moeder en mensen in hun omgeving omgingen met de crisis van de uitbarsting van de Vesuvius.
Plinius *Ep* 6.20.13-17 (*Iam cinis … solacio credidissem*)	
Plinius *Ep.* 7.19	Een zieke vriendin: Plinius is bezorgd over een goede vriendin die zelf ziek werd door te zorgen voor een andere zieke.
Plinius *Ep.* 8.17	Overstroming Tiber en Aniene: Plinius is bezorgd over een vriend die mogelijk in nood is vanwege overstroming.

De te gebruiken editie is:

R.A.B. Mynors: *C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem*. Oxford 1963.

In vertaling

Tekst	**Inhoud en relatie tot thema**
Plinius *Ep.* 6.16 (rest)	Uitbarsting Vesuvius: Plinius beschrijft hoe zijn oom, hijzelf, zijn moeder en mensen in hun omgeving omgingen met de crisis van de uitbarsting van de Vesuvius.
Plinius *Ep.* 6.20 (rest)	
Plinius *Ep.* 7.1	Omgaan met ziektes: Plinius gebruikt een eigen ervaring met ziekte als voorbeeld hoe je hiermee om moet gaan.
Seneca *Nat.* 6.3	Over aardbevingen: Naar aanleiding van een aardbeving in Campanië (63 n.Chr.) betoogt Seneca dat je niet bang hoeft te zijn voor aardbevingen. Dit soort verschijnselen wordt niet veroorzaakt door de woede van de goden. We zijn als mensen ten onrechte bang voor ongewone gebeurtenissen. Daarom moeten we de oorzaken ervan onderzoeken, omdat kennis onze angst kan wegnemen.
Epicurus *Brief aan Menoeceus* 124-126	Neem het leven zoals het komt: Rampen of zegeningen kun je niet aan de goden toeschrijven. Voor de dood hoef je niet bang te zijn, evenmin is het erg om te leven.
Thucydides 2.47 en 51-53	Pestepidemie in Athene: De pestepidemie zorgt er aanvankelijk voor dat inwoners van Athene zich richten tot de goden. Wanneer dit er niet voor zorgt dat de situatie verbetert, zien mensen ervan af (§47). De voortdurende epidemie leidt tot hopeloosheid en angst onder de bevolking. Sommige mensen helpen de zieken wel, maar worden zelf ook ziek en sterven. Thucydides schrijft hun keuze toe aan een streven naar moed (aretè) en voorkomen van gezichtsverlies

	(aischynè). (§51). De uitzichtloze situatie leidt tot een gebrek aan schaamte en het laten varen van (godsdienstige) rituelen (§52). Uiteindelijk mondt de epidemie uit in grote wetteloosheid. Mensen richten zich volledig op genot. Vrees voor goden of menselijke wetten speelt geen rol meer (§53).

Receptiebronnen bij thema 1

Schilderijen:

- Angelika Kauffmann, *Plinius de Jongere en zijn moeder bezien de uitbarsting vanuit hun villa in Misenum*, 1785.
- Karl Brullov, *De laatste dag van Pompeii*, 1830-1833.
- Michiel Sweerts, *Pest in Athene*, ca. 1652-1654.

Roman:

- Robert Harris, *Pompeii*, 2003 [Nederlandse vertaling]: passage uit *Hora nona* (pp. 246-249).

Actualisatiebronnen bij thema 1

Leerlingen moeten vertrouwd zijn met actuele verschijningsvormen van het thema Wat moet je doen in een crisissituatie / bij tegenslag? Geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding zijn:

- Nieuwsbericht over onderzoek naar 'freeze-reactie': https://nos.nl/artikel/2620365-onderzoek-naar-freeze-reactie-krijgt-hoogste-wetenschappelijke-beurs
- Nieuwbericht over een 'tsunami-meisje': https://www.nieuwsblad.be/buitenland/10-jarig-meisje-heldin-na-tsunami-op-samoa/46337209.html
- Krantartikel over de risico's van 'vulkaantoerisme': https://www.nationalgeographic.nl/vulkaantoerisme-floreert-maar-is-het-niet-te-riskant

Secundaire bronnen bij thema 1

Bron	**Relatie tot thema**
Monte Johnson (2014) *Epicurus' Cure for Unhappiness* (9:32 min)	Welke oplossing biedt Epicurus voor ongeluk, angst en tegenslag? Epicurus' filosofie kan worden samengevat in de *tetrapharmakos*: het viervoudig medicijn. Je hoeft niet bang te zijn voor goden, je hoeft niet bang te zijn voor de dood, het goede in het leven is makkelijk te bereiken en het is makkelijk om pijn te verdragen. Met name het laatste is van belang voor de vraag hoe je met crises om kunt gaan: acute pijn is hevig maar kort, chronische pijn langdurig maar goed te verdragen. https://youtu.be/E5f5smh7Keo?si=VCQ-D8xKu1nZFwgH

THEMA 2: WAT DOE JE MET JE TIJD?

Inleiding op thema 2

De moderne mens heeft het altijd druk. Coaches bieden cursussen aan in timemanagement, yoga en mindfulness om hun klanten te helpen stress te verminderen. Ook in de oudheid is hierover geschreven. Plinius bespreekt hoe hij in zijn villa rust en afzondering zoekt als tegenhanger van zijn leven in de stad. In Rome wordt zijn leven bepaald door een aaneenschakeling van *negotia* (werk en sociale verplichtingen). In zijn villa's geniet hij van zijn *otium*, vrije tijd die naar eigen inzicht besteed kan worden. Maar dat roept ook de vraag op: waaraan besteed je de tijd die je voor jezelf hebt?

Uit de brieven van Plinius blijkt dat hij kiest voor een afwisseling van studeren en schrijven, gesprekken met vrienden, wandelen en (zonne)baden. Hij adviseert in zijn brieven ook anderen veelvuldig om hun tijd te besteden aan lezen en schrijven (en *otium* af te wisselen met activiteiten in de stad). *Otium* moet volgens Plinius gevuld worden met waardevolle activiteiten die zorgvuldig worden gepland. Ook vrouwen kenden *otium*. Plinius lijkt het belangrijk te vinden dat ouderen aan jongeren een goed voorbeeld geven in het kiezen van activiteiten in hun *otium*.

In *De brevitate vitae* beschrijft Seneca hoe mensen klagen dat ze te weinig tijd hebben en dat het leven te kort duurt. Seneca stelt juist dat men de tijd verspilt. Als men maar de juiste keuzes maakt, wordt het leven lang genoeg. Seneca adviseert bij filosofen te rade te gaan, je op jezelf te richten en niet te veel tijd aan anderen te besteden. Tijd is het kostbaarste wat er is. In zijn *Oden* maakt Horatius een andere keuze. Hij roept op van het leven te genieten, in navolging van de filosoof Epicurus.

Onderliggende vragen zijn:

- Wat zijn criteria bij je keuzes om activiteiten wel of niet te doen?
- Hoe belangrijk is de grens tussen werk of school en vrije tijd? En in hoeverre bewaak je die?
- Welke invloed hebben de fysieke omgeving en andere mensen op de invulling van (vrije) tijd?
- In hoeverre moet je zelf ook doen wat je anderen adviseert bij het besteden van je tijd?

Primaire bronnen bij thema 2

In het Latijn

Tekst	**Relatie tot thema**
Plinius *Ep.* 1.9	Plinius spoort Fundanus aan om Rome te verlaten en rust te zoeken: Drukke werkdagen met veel activiteiten lijken waardevol, maar de rust van het platteland schept ruimte voor studie en schrijven.
Plinius *Ep.* 7.9	Studieadvies voor Fuscus : Fuscus moet afwisseling zoeken tussen Grieks en Latijn, lezen en schrijven, geschiedenis en poëzie en tussen verschillende stijlen.
Plinius *Ep.* 7.24	Voogdij: Quadratilla besteedde haar *otium* aan frivole hobby's, maar heeft haar kleinzoon daarin niet laten delen. Zij stuurde hem naar Plinius voor zijn studie. Naast een goede opvoeding bezorgde zij hem een grote erfenis. Plinius is kritisch over de invulling van haar *otium,* maar waardeert haar keuzes ook.

De te gebruiken editie is:

R.A.B. Mynors: *C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem*. Oxford 1963.

In vertaling

Tekst	**Relatie tot thema**
Horatius *Carm.* 1.9 en 1.11	Soracte en Carpe diem: De dichter spoort aan te genieten van het leven wanneer en zolang het kan en binnen je eigen mogelijkheden.
Seneca *Brev.* 1-3; 8	Het leven is kort: Veel mensen verspillen tijd met nutteloze bezigheden of zijn te veel met anderen bezig.
Plinius. *Ep.* 2.17	De Laurentijnse villa: Plinius beschrijft zijn villa als een plek van rust en ruimte, om te lezen, te zonnebaden en zwemmen en om zich geheel terug te trekken na zijn werk in de stad.

Receptiebronnen bij thema 2

Architectuur:

- Een architect heeft naar aanleiding van Plinius 2.17 tekeningen gemaakt van de villa. https://rtarchitects.co.uk/2023/04/26/plinys-villa-at-laurentuma/

Actualisatiebronnen bij thema 2

Leerlingen moeten vertrouwd zijn met actuele verschijningsvormen van het thema 'Wat doe je met je tijd?' Geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding zijn:

- https://www.sonneveltopleidingen.nl/artikelen/waarom-die-altijd-druk-mentaliteit-helemaal-niet-gaaf

THEMA 3: KAN GEWELD OOK VERMAAK ZIJN?

Inleiding op thema 3

De bekendste vorm van Romeins vermaak zijn de gladiatorenspelen. Elke Romeinse stad van enige omvang had een eigen amfitheater, waarin deze gevechten plaatsvonden. Het bekendst is het Colosseum in Rome, in 80 n.Chr. ingewijd met langdurige en spectaculaire spelen. De eigenlijke naam is *Amphitheatrum Flavium,* naar de Flavische keizers die het hebben gebouwd. Gladiatorenshows vonden ook plaats op andere plekken, zoals het circus en het forum.

De populariteit van deze gewelddadige vormen van vermaak blijkt niet alleen uit tekstuele bronnen, maar ook uit de materiële cultuur. Zo zijn allerlei reliëfs en mozaïeken teruggevonden die gladiatorengevechten afbeelden. Toch waren er veel Romeinen uit de hogere klassen die kritisch waren op de gladiatorenshows. Het bekendste voorbeeld is Seneca, die stelt dat de gewelddadige shows een slechte invloed hebben op je ziel. Ook Cicero en de christelijke auteur Augustinus zijn negatief over de spelen.

Plinius de Jongere prijst in een brief juist ene Maximus voor het organiseren van gladiatorenspelen als eerbetoon voor zijn overleden vrouw. In zijn lofrede op keizer Trajanus, de *Panegyricus*, stelt Plinius zelfs dat diens gladiatorenshows niet alleen op de toeschouwers maar ook op de deelnemers een positieve invloed hebben.

Een eensluidende verklaring voor de populariteit van dit gewelddadige vermaak is moeilijk te geven. Oorspronkelijk zouden gladiatorengevechten onderdeel zijn geweest van begrafenisrituelen van vooraanstaande personen. In latere tijden kunnen de spelen gezien worden als een afspiegeling van Romeins militairisme en imperialisme. Voor veel Romeinen waren de shows een manier om te ontsnappen aan de dagelijkse sleur. Aristocraten en keizers konden door het organiseren van spelen hun status en macht legitimeren en goed voor de dag komen bij het volk.

In de moderne tijd is door veel historici met afschuw gekeken naar de Romeinse voorkeur voor gewelddadig vermaak. Toch staan Romeinen hierin misschien niet zo ver van de moderne mens vandaan. Bloederige films en games zijn bijzonder populair. Dit zijn voorbeelden van fictief geweld, maar wat te denken van vechtsporten en stierengevechten? Daarnaast staat het internet vol met filmpjes van echt geweld. Zijn wij echt zo anders? Ook tegenwoordig wordt gediscussieerd over de wenselijkheid van geweld als vermaak en nagedacht over de vraag wat dit met mensen doet.

Onderliggende vragen zijn:

- Wie mag gewelddadig vermaak organiseren, wie mag kijken en wie mag of moet deelnemen?
- In welke gevallen is geweld als vermaak als toelaatbaar of zelfs positief te beschouwen?
- Welke invloed heeft het kijken naar gewelddadige handelingen op de toeschouwers?
- Hoe moet je aankijken tegen de rol van dieren in gewelddadig vermaak voor mensen?
- Hoe moet je als individu omgaan met het kijken naar geweld?

Primaire bronnen bij thema 3

In het Latijn

Tekst	**Relatie tot thema**
Seneca *Ep.* 7	Bezoek aan gladiatorenshow: Seneca beschrijft de negatieve ervaring die hij had bij het bezoeken van een gladiatorenshow. Het geweld had een negatieve invloed op het publiek. Het is voor je ziel beter dit soort gewelddadige massabijeenkomsten te vermijden; je wordt er zelf een wreder mens van.
Plinius *Ep.* 6.34	Organisatie van gladiatorenspelen: Plinius prijs Maximus voor het organiseren van gladiatorenspelen. Dit was passend als eerbetoon voor zijn overleden vrouw.

Martialis, *Sp.* 5, 8, 12 en 23	Dierengevechten, jachtpartijen en executies: Martialis beschrijft het doden van dieren en mensen. De laatsten komen om het leven in de nabootsing van een mythe.
Augustinus, *Conf.* 6.8.13	Bezoek aan gladiatorenshow: Augustinus' vriend Alypius wordt tegen zijn zin door vrienden meegesleurd naar de gladiatorenspelen in Rome. Eenmaal binnen raakt hij in vervoering van wat hij ziet. Hij laat zich meeslepen en wordt als het ware dronken van al het bloedvergieten. Augustinus wijst hiermee op de gevaren van de spelen.

De te gebruiken edities zijn:

W.M. Lindsay: *M. Val. Martialis Epigrammata*. Oxford 2007[2].

R.A.B. Mynors: *C. Plini Caecili Secundi Epistularum libri decem*. Oxford 1963.

J.J. O'Donnell: *Augustine Confessions, Vol. 1: Introduction and Text*. Oxford 1992.

L.D. Reynolds: *L. Annaei Senecae Ad Lucilium epistulae morales, Vol. 1: libri I-XIII*. Oxford 1965.

In vertaling

Cicero, *Fam.* 7.1	Spectaculaire spelen: Gelukkig heeft Marcus Marius het festival gemist, want het was extravagant en spectaculair voor de massa, maar tegelijkertijd erg eentonig en voorspelbaar. Veel jachtpartijen, waarbij of een mens of een dier gedood wordt. Het publiek krijgt medelijden met de olifanten die op de laatste dag worden gedood.
Seneca, *Brev.* 13.6-7	Olifanten in het Circus: Seneca bekritiseert de manier waarop Pompeius mensen ter dood brengt in het Circus: door middel van olifanten. Daarmee overschrijdt hij alle grenzen.
Plinius Maior *NH* 8.7.20-21	Olifanten in het Circus: Plinius schrijft ook over de olifanten van Pompeius. Hij focust zich op de reactie van het publiek. Dat reageert wisselend op het spektakel: eerst enthousiast over de manier waarop de olifanten hun menselijke tegenstanders doden, daarna paniekerig omdat de dieren door de barricades breken en tot slot verdrietig over hun aanstaande dood. Pompeius krijgt verwensingen naar zijn hoofd geslingerd.
Plinius, *Pan.* 33-34	Plinius prijst de spelen van Trajanus: De spelen van Trajanus hebben een positieve invloed op toeschouwers enerzijds en de slaven en misdadigers in de arena anderzijds. Het is bovendien schitterend om te zien hoe valse aanklagers de arena worden binnengevoerd alvorens een gruwelijke dood tegemoet te gaan.

Actualisatiebronnen bij thema 3

Leerlingen moeten vertrouwd zijn met actuele verschijningsvormen van het thema 'Kan geweld ook vermaak zijn?' Geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding zijn:

- Bericht over onderzoek naar effecten van gewelddadige games op jongeren: https://vu.nl/nl/nieuws/2023/wat-zijn-de-effecten-van-gewelddadige-videogames-op-tieners
- Nieuwsbericht over vechtsportgala bij Witte Huis ter viering van 250-jarig bestaan Verenigde Staten: https://nos.nl/artikel/2618227-witte-huis-decor-voor-ufc-kooigevecht-hier-hadden-we-nooit-van-kunnen-dromen

Secundaire bronnen bij thema 3

Tekst	Relatie tot thema
Jachtspektakels als volkssport in Romeins Noord-Afrika (https://historiek.net/jachtspektakels-als-volkssport-in-romeins-noord-afrika/59659/)	Jachtpartijen in amfitheaters in Noord-Afrika: In Romeins Noord-Afrika waren niet zozeer gladiatorenspelen als wel jachtpartijen (*venationes*) de hoofdmoot van de programmering. De geënsceneerde jacht op wilde dieren was populair en dat kan verklaard worden uit de reële dreiging die deze dieren vormden. Medelijden voor dieren blijkt niet uit de bronnen. De jachtpartijen speelden ook een rol in het bepalen van sociale status.

B. CONTEXT BIJ DE THEMA'S

In de tijd van Plinius waren twee prominente filosofische scholen de Stoa en het epicurisme. Kennis hiervan geeft inzicht in standpunten van Plinius en andere schrijvers over de thema's van dit examen.

1. De Stoa

De stoïsche school heeft haar naam te danken aan de Stoa Poikilè, een zuilengang in Athene, waar hij omstreeks 300 voor Christus door de filosoof Zeno werd gesticht. De Stoa streeft ernaar de mens gelukkig te maken. Dit doel heeft het epicurisme ook, maar in de manier waarop beide scholen proberen dit doel te bereiken, zijn zij in veel opzichten elkaars tegenpolen. De goddelijke Ratio bestuurt alles. Het heelal is doordrongen van deze goddelijke kracht, voorgesteld als een vurige adem die alles doordringt en volgens een rationeel plan bestuurt. Vanwege dit rationele karakter gaven de stoïcijnen aan deze macht, behalve de naam Deus (God), ook namen als Ratio of Logos (Rede), Providentia (Voorzienigheid) en Fatum (Lot, goddelijke wil). De goddelijke Ratio doordringt alles, zowel de levende als de niet-levende materie. De menselijke geest kan gezien worden als een vonk van het goddelijke.

Secundum naturam vivere
De grondgedachte van de stoïsche ethiek is dat de mens in overeenstemming moet leven met deze rationeel geordende natuur (*secundum naturam vivere*). Wie daarin slaagt, zal alles wat hem overkomt als door de Ratio bepaald en dus als onvermijdelijk en goed aanvaarden. Zo iemand is *sapiens* (wijs) en daarmee volmaakt gelukkig. De stoïcijnen begrepen dat dit een zeer hoog gegrepen, bijna onbereikbaar ideaal was. Wie naar dit doel streeft, maar het nog niet bereikt heeft, is *proficiens* (iemand die vorderingen maakt).

Virtus
De *sapientia* (wijsheid, inzicht) wordt beschouwd als het *summum bonum* (het hoogste en enige goed) en als de ware *virtus* (deugd). Het tegengestelde, het gebrek aan *sapientia*, is het enige slechte (*malum*). Alle andere dingen, zoals rijkdom, gezondheid, vrienden en familie behoren tot de *indifferentia*, de dingen die er in moreel opzicht niet toe doen: in moreel opzicht zijn ze goed noch slecht. Wel kan men binnen de *indifferentia* onderscheid maken tussen dingen waarvoor men wel zou kiezen (zoals gezondheid) en dingen waarvoor men niet zou kiezen (zoals ziekte). Maar voor het bereiken van geluk zijn ze uiteindelijk irrelevant. Wie dit beseft, kan alles wat hem overkomt in volkomen gemoedsrust aanvaarden. Daarmee is hij vrij van negatieve emoties als verdriet, afgunst en medelijden, maar ook van positieve emoties als blijdschap om uiterlijke dingen; hij verkeert in een toestand van *apatheia* (het vrij zijn van emoties).

Afhankelijk van de omstandigheden kan de *virtus* zich op verschillende manieren manifesteren: bijvoorbeeld als *fortitudo* (dapperheid), temperantia (zelfbeheersing) of *pietas* (verantwoordelijkheidsbesef ten opzichte van familie, goden en vaderland). De Stoa is van mening dat de wijze in de wereld een taak te vervullen heeft; ook dit is een uitvloeisel van het *secundum naturam vivere*. Met name dit besef van verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en de nadruk op de *virtus* als doel van menselijk handelen, sluiten goed aan bij de Romeinse mentaliteit, die gericht was op volledige inzet ten dienste van het algemeen belang. De Stoa is dan ook in Rome eeuwenlang de overheersende filosofische richting geweest.

2. Het epicurisme

Het epicurisme is genoemd naar de Griekse filosoof Epicurus. Omstreeks 300 voor Christus vestigde deze in zijn huis met tuin in Athene een filosofische school, die ook wel de Tuin van Epicurus genoemd wordt.

Ataraxia
Het doel van Epicurus is om de mens de weg te wijzen naar een gelukkig leven. Geluk is volgens hem een toestand van *ataraxia* (onverstoorbare tevredenheid), waarin pijn, verdriet, angst en andere onlustgevoelens afwezig zijn. In tegenstelling tot de Stoa propageert het epicurisme een leven van afzijdigheid van de politiek. Het is het beste om te leven in een rustige omgeving van gelijkgestemde vrienden, met bescheiden behoeften, zich verre te

houden van de politiek en niet ten prooi te vallen aan emoties. Angst voor de dood is ongegrond.

Veel mensen echter worden gekweld door angst voor de goden en de dood. Het is de taak van de filosofie, vindt Epicurus, om de mens van deze angsten te bevrijden. In verband hiermee kiest hij voor een volkomen materialistisch wereldbeeld, in grote lijnen ontleend aan de Griekse filosoof Democritus (circa 400 voor Christus). Volgens dit wereldbeeld bestaat het heelal uitsluitend uit lege ruimte en atomen. Deze atomen zijn deeltjes die zelf per definitie ondeelbaar en onzichtbaar zijn, en met andere atomen verbindingen aangaan tot stoffen en objecten die we wel kunnen waarnemen. Ook de menselijke ziel is opgebouwd uit atomen. Bij de dood vallen deze uiteen, waarmee de ziel ophoudt te bestaan. Elk geloof in een voortbestaan na de dood en straffen of loutering in het hiernamaals is dus ongegrond.

Ook de goden hoeft men niet te vrezen. Het bestaan van goden wordt door Epicurus niet ontkend, maar hij stelt dat zij leven in volmaakte gelukzaligheid en gemoedsrust. Dit houdt in dat ze zich op geen enkele manier met de wereld en de mensen bemoeien. Er is dus geen reden tot vrees voor goddelijk ingrijpen. In plaats van de goden heerst slechts *fortuna* (het toeval). De mens is echter wel degelijk in staat invloed uit te oefenen op de gebeurtenissen. Ook kan de mens zich tegen de slagen van het lot wapenen door gemoedsrust te ontwikkelen.

C. AUTEURSINFORMATIE

De ongeziene teksten op het examen zijn van Plinius.

Hoofdauteur

Gaius Caecilius Plinius Secundus werd geboren in 61 of 62 na Christus in Comum in Noord-Italië. Zijn familie behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters. In Rome volgde Plinius Minor de opleiding in de retorica bij de beroemde redenaar Quintilianus. Plinius werd lid van de Romeinse senaat en bekleedde de ambten uit de *cursus honorum* (de 'loopbaan van de ambten'). De plaats en het jaar van zijn overlijden zijn niet bekend; hij is in elk geval vóór 117 na Christus overleden.

Plinius werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior. Daarom wordt hij vaak aangeduid als Plinius Minor en zijn oom als Plinius Maior. Plinius Maior was de aanvoerder van de Romeinse vloot in Misenum en had daarnaast een brede wetenschappelijke interesse. Hij schreef een encyclopedie, de *Naturalis Historia*. Bovenal was hij een man van gewoonten. Het liefst deelde hij zijn dagen volgens een vaste structuur in. Plinius Maior was een broer van Plinius' moeder. Plinius noemt zijn moeder in zijn brieven niet bij naam (hij gebruikt *mater).* Zij heette Plinia Marcella.

Plinius' brieven vormen een belangrijk onderdeel van zijn literaire werk (zie Genrekenmerken). Voor keizer Trajanus schreef Plinius ook een lofrede (de *Panegyricus*), uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul.

Overige auteurs

- Thucydides (±455 - 400 v.Chr.): Griekse historicus die de *Peloponnesische oorlog* schreef.
- Epicurus (341 - 270 v.Chr.): Griekse filosoof naar wie de stroming epicurisme genoemd is (zie Context bij de thema's).
- Cicero (106 - 43 v.Chr.): Romeinse politicus en redenaar.
- Horatius (65 - 8 v.Chr.): dichter.
- Seneca (±4 v.Chr. - 65 n.Chr.): stoïsch filosoof (zie Context bij de thema's).
- Plinius Maior (±23 - 79 n.Chr.): schrijver van het encyclopedische werk *Naturalis Historia* en oom van Plinius Minor (zie Hoofdauteur).
- Martialis (±40 - ±104 n.Chr.): dichter van epigrammen, waaronder de bundel *Liber de spectaculis* over de openingsspelen van het Colosseum (zie Genrekenmerken).
- Augustinus (354-430 n.Chr.): Afrikaanse bisschop, schrijver en denker.

D. GENREKENMERKEN

Voor dit examen is gezien het genre van de werken van de voorgeschreven auteur lijst 2 Regels en begrippen metriek (Hoofdstuk 4) niet van toepassing.

Epistolografie

In de moderne wereld wordt met mensen die elders zijn vooral digitaal gecommuniceerd. We appen, mailen, vloggen en posten berichten. Zo blijven we in contact en laten we anderen zien wat we doen en wie we zijn. We brengen een boodschap over en stemmen de vorm ervan af op het doel en de ontvanger(s). Sommige berichten zijn aan één iemand gericht, andere aan een groep. Berichten kunnen gemaakt zijn om eenmalig gelezen te worden, andere wellicht voor lange tijd. Bedoeld of onbedoeld kunnen berichten een breed publiek bereiken.

Vanaf de oudheid tot in de twintigste eeuw schreef men vaak brieven. De meeste brieven zijn niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en niet bedoeld voor een ander publiek dan degene aan wie de brief gericht is. Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Een voorbeeld hiervan is de correspondentie van Cicero met verwanten.

Daarnaast ontwikkelde de brief zich in de oudheid echter ook als literaire vorm, vaak wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde of wekt in ieder geval die suggestie. Bij deze groep horen bijvoorbeeld de brieven van de filosoof Seneca aan zijn vriend Lucilius. De schrijver en de ontvanger van de brieven konden echter ook als fictieve personages door een auteur zijn bedacht.

Tot het genre van de literaire brief moeten ook de meeste brieven van Plinius worden gerekend. Deze brieven, waarschijnlijk van meet af aan mede bestemd voor een groter publiek, lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd. In de brieven wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze lijken vertrouwelijk en pretentieloos, maar zijn in feite voor publicatie bestemd en zeer gestileerd. De brieven zijn daarmee een belangrijke manier van zelfrepresentatie. Een uitzondering daarop vormt de briefwisseling van Plinius met keizer Trajanus, waarvan wordt aangenomen dat die niet achteraf voor publicatie is bewerkt.

Epigrammen

Epigrammen zijn korte gedichten die worden gebruikt voor allerlei uitingen van sociale communicatie, zoals prijzen, bedanken, grappen maken, spotten en schelden. Martialis geldt als de meester van het genre. Een belangrijke bijdrage van Martialis aan het genre is de ontwikkeling van de wending of 'pointe' in het epigram. Door de bondigheid blijft de boodschap vaak impliciet en moet de lezer deze zelf interpreteren.

Autobiografie

De *Confessiones* (Belijdenissen) van Augustinus kunnen gelezen worden als autobiografie waarin zijn geestelijke ontwikkeling centraal staat. Als hij een paar jaar bisschop is van Hippo Regius in Noord-Afrika blikt Augustinus terug op zijn eigen leven en vertelt hij openhartig over de manier waarop hij met vallen en opstaan christen is geworden. In de passage die voor dit examen wordt gelezen schrijft Augustinus over de geestelijke ontwikkeling van zijn vriend Alypius.

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Diploma's in Nederland zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op landelijke, centrale examens. Het vertrouwen van vervolgopleidingen en werkgevers in diploma's is dus onder meer afhankelijk van de kwaliteit van die examens.

Als College voor Toetsen en Examens (CvTE) zorgen we voor centrale examens die dat vertrouwen waard zijn. Vanuit de gedachte 'van, voor en door het veld' werken we nauw samen met mensen uit het onderwijs, zoals docenten, leerkrachten en examensecretarissen.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

Toetsen primair onderwijs: doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen. Vergelijkbaarheid van doorstroomtoetsresultaten en kwaliteitsbewaking van doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen.
Cvtetoetsenpo.nl

Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo.
Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

Centrale examens middelbaar beroepsonderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensnt2.nl

Classified as Internal | Intern